

بررسی ظروف فلزی ساسانی
از دیدگاه نمادشناسانه

نویسنده: دکتر اخوان مقدم

پژوهشکده هنر

۱۳۹۶

سرشناسه	: اخوان اقدم، نداء، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی ظروف فلزی ساسانی از دیدگاه نمادشناسانه، ندا اخوان اقدم.
مشخصات نشر	: تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده هنر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۵ - مصور (بخشی رنگی)؛ ۱۲/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک	: ۱۲۵ ریال، 978-600-7645-09-3
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: فلزکاری ساسانی
موضوع	: Metalwork, Sassanid
موضوع	: هنر ساسانی
موضوع	: Art,Sassanid
شناسه افزوده	: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده هنر
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ب۴ الف/۶۴۰۷ NK
رده‌بندی دیوینی	: ۶۷۱/۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۵۹۱۸۱۷

پژوهشکده هنر

بر روی ظروف فلزی ساسانی از دیدگاه نمادشناسانه

نویسنده: ندا اخوان اقدم
(عضو هیئت علمی پژوهشکده هنر)

ویراستار: پوران زینالی

مصحح: آرزو محمد خانی

طراح جلد: آرمان خرمک

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ: آذین

قیمت: ۱۴۵۰۰۰ ریال

شابک: ۹۶۴۵-۰۹-۷۸-۶۰۰

پژوهشکده هنر در راستای برآورده ساختن نیازهای هنری جامعه،

کتاب حاضر را در اختیار علاقه مندان حوزه پژوهشی و هنری قرار داده است.

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

نشانی: خیابان ولیعصر (عج) بالاتر از تقاطع امام خمینی (ره)،

نیش کوچه شهید حسن سخنور، پلاک ۲۹

تلفن: ۶۶۹۵۶۱۹۰-۲ نمابر: ۶۶۴۸۰۹۴۵ کدپستی: ۱۱۳۷۶۳۶۸۱۱

سخن ناشر

ایران با سابقه‌ای درخشان و چشمگیر در فرهنگ و تمدن، میراثی گرانبها از دانش، حکمت، ادب و هنر به پا ساخته و در گذر زمان، روابط و تعاملات فرهنگی بسیار گسترده‌ای با تمدن‌های بزرگ خاور و باختر داشته است. این روابط بینا فرهنگی در دوره اسلامی و پیش از آن، زمینه‌ساز تعاملات گسترده‌ای در حوزه هنر بوده است. ایرانیان از یکسو هر آنچه با دین و آیین و نیاورهای بومی فرهنگی و اجتماعی‌شان سازگار بوده است آگاهانه و هوشمندانه در فرهنگ سایر ملل دریافت کرده‌اند و از سوی دیگر همواره نقشی عمیق و مؤثری در فرهنگ و هنر جوامع مختلف داشته‌اند.

جریان‌های فکری و اندیشه‌ورزی‌های تمدن‌ساز همواره در بستر تلاش روشمند، مسئله‌محور و هدفمند دانشمندان، پژوهشگران و

فرهینختگان جوامع شکل گرفته است. بی شک دستاوردهای مادی و معنوی تاریخ بشر حاصل هم‌افزایی دانش و پژوهش اندیشمندانی است که با هم‌فکری و هم‌اندیشی به نشر دستاوردهای پژوهشی خود پرداخته و الگوها و روش‌هایی بدیع و خلاقانه برای تبیین مایل دنیوی و اخروی و رشد فضیلت‌های انسانی ارائه داده‌اند.

هنر یکی از مؤلفه‌های اساسی ظهور و بروز فرهنگ‌ها و تمدن‌هاست. نگاه ویژه‌ای در تعاملات زیستی و فرهنگی انسان‌ها داشته و نقشی محوری را در پیشرفت و تعالی یا انحطاط و انحراف جوامع ایفا کرده است. هنر هر جامعه‌ای در بستر فکری و فرهنگی، دینی و اعتقادی و مصدق با سیر تاریخی، اجتماعی و جغرافیایی آن جامعه شکل می‌گیرد و مطالعه، تعمیق، و نظریه‌پردازی در حوزه فرهنگ و هنر، قلمرو بسیار گسترده، متنوع و پرجاذبه‌ای را پیش روی پژوهشگران و علاقمندان هنر می‌گشاید. با این حال، چنین فعالیت‌هایی مستلزم بسترهای فکری و معرفتی زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی، اصول ساختاری و روشی، و منابع مادی و معنوی‌ای است که جامعه و نهادهای اجتماعی برای محققان و اندیشمندان فراهم می‌سازند، زیرا مطالعات و پژوهش‌های پربار، روشمند، منسجم و مستمر، و آگاهی از نتایج تحقیقات دیگران، بدون تحقق

این بسترها و زمینه‌ها حاصل نمی‌شود.

نتایج و دستاوردهای نظری و عملی چنین مطالعات و پژوهش‌هایی، راه‌های جدید و روشنی را در رشد معرفتی و فرهنگی افراد بشر و بسط تعاملات اجتماعی و فرهنگی فرارو می‌نهد. و پیش‌ها، نگرش‌ها و چشم‌اندازهای نویی را پیش روی هنرجویان و هنرپژوهان می‌گذارد. از این رو، توجه به مطالعه، پژوهش، نقد و نظریه‌پردازی در حوزه هنر بر اساس نیازهای بومی از نیازهای اساسی حیات فرهنگی ایران اسلامی به شمار می‌آید که نبود آن منجر به فهم نادرست، تکرار یا پیروی از نظریه‌های غیر بومی در پژوهش‌ها و مطالعات هنر ایرانی-اسلامی و غفلت از نیازها، تعلقات و پیشینه تاریخی خویش می‌شود.

پیوند عمیق میان عمل و نظر، یا به تعبیر دیگر حکمت عملی و حکمت نظری، در سنت فرهنگی این مرز و بوم ریشه‌دار و نهادینه بوده است. اما در دهه‌های اخیر، یکی از اسباب جدی فعالیت‌های هنری شکاف میان نظر و عمل بوده است. لذا مطالعات نظری و فعالیت‌های پژوهشی باید به عنوان بخشی تفکیک‌ناپذیر در سیاست‌گذاری فرهنگی و هنری مورد توجه قرار گیرد.

پژوهشکده هنر (وابسته به فرهنگستان هنر) در برای تمهید و

گسترش زمینه‌های مطالعات و پژوهش‌های بنیادین، توسعه‌ای و کاربردی در حوزه هنر، نقد و بررسی و آسیب‌شناسی پژوهش‌های هنری بر اساس معیارهای متعارف جوامع علمی و پژوهشی، و ایجاد بسترهای ارائه نظریه‌های کارآمد هنری، متناسب با نیازها و ارزش‌های دینی، ملی و بومی جامعه ایرانی، با دعوت از استادان و پژوهشگران فرهیخته و پرتلاش حوزه فرهنگ و هنر، بر آن است که به نشر آثار و منابع تخصصی و عالمانه در قلمرو هنر بپردازد. کتاب بررسی ظروف فلزی ساسانی از دیدگاه نمادشناسانه تلاشی است در جهت نشر آشنایی، دانش و بسط مطالعه و پژوهش. امید است این کتاب، برای صاحبان خرد و دانایی و فرزاندگی و علاقمندان به فرهنگ و هنر این مریز و بوم به‌ویژه هنرجویان و هنرپژوهان، مفید و راه‌گشا باشد.

فهرست مطالب

۱۱		سرسخن
۱۵		مقدمه
۱۵		تعریف نماد
۲۱		تاریخچه نمادپردازی
۲۴		نمادگرایی
۲۶		مفهوم نماد از دیدگاه نشانه‌شناسی
۳۲		نماد و روان‌شناسی
۳۷		تفسیر نماد
۴۰		نمادپردازی و دین
۴۴		نمادپردازی و هنر
۴۶		هنر ساسانی
۴۷		مقدمه
۵۳		فلزکاری
۶۳		ظروف با نقش شکار

- ۹۳..... ظروف با نقش حیوانات و پرندگان
- ۱۱۳..... ظروف با نقوش مراسم آئینی و درباری
- ۱۴۳..... سخن آخر
- ۱۴۷..... نمایه
- ۱۵۹..... کتابنامه

www.ketab.ir

سرسخن

در مطالعات تاریخ هنر ایران، هنر ساسانی اهمیت و جایگاه ویژه‌ای دارد، زیرا به دوره‌ای مربوط است که تمام فراز و نشیب‌های تاریخی، سیاسی، و فرهنگی ایران مربوط به دوره‌های پیشین را پشت سر گذاشته و بدانجا رسیدگی است. این هنر، افزون بر دارا بودن جلوه‌های خاص کاملاً ایرانی تحت تأثیر هنرهای اقوام مجاور و نیز هنر هلنیستی است و آنچه از این دوران بر جای مانده است علاوه بر اینکه نشانی از همه این عناصر دارد از رنگ و بوی مخصوص به خود برخوردار است. از سویی دیگر، هنر این دوران پایانی است برای آنچه مربوط به دوره هنری ایران پیش از اسلام به شمار می‌رود، از همین روی، نمی‌توان تأثیری را که بر هنر دوران اسلامی این مرز و بوم داشته است انکار کرد. بنابراین، شناخت هنر

این دوره با هر رویکرد و نگرشی در واقع گامی است برای شناختن یکی از دوره‌های اساسی و انتقالی تاریخ هنر ایران زمین.

پژوهش کنونی، فقط مقدمه‌ای است برای شناخت بیشتر هنر ایران دوره ساسانی، آن هم با توجه به ظروف فلزی این دوره. آنگونه که می‌دانیم هنر فلزکاری در دوره ساسانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود و آثار برجسته‌ای از آن بر جای مانده است. بررسی این ظروف، آن هم از دیدگاه نمادشناسانه، در زمره مطالعات شمایل‌نگاری قرار می‌گیرد؛ مطالعه‌ای که ما را به معنایی فراتر از توصیفات صرف توجه بر روی این ظروف می‌بینیم رهنمون می‌سازد. البته، باید این نکته را افزود که به یقین نقوشی که هنرمندان خالق این ظروف بر روی آن‌ها قرار داده‌اند در حوزه دانش و آگاهی آن‌ها از نماد و نشانه‌شناسی قرار نداشته است بلکه آنان با توجه به ناخودآگاه خود تصاویری را نقش رده‌اند که بر پایه تفکر ایران ساسانی قرار دارند و این رویکرد مدرن و امروزی است که با تفسیر این نقوش ما را به دیدگاه و نگرش رایج آن دوره می‌رساند به گونه‌ای که در تک‌تک نقوش، مبانی اساسی و اصلی اسطوره ایرانی و محرک رایج دوره ساسانی را به صورت نماد و نشانه می‌یابیم.

لازم است این نکته را یادآور شوم که این پژوهش تنها این فرضیه را دنبال می‌کند که می‌توان با توجه به نمادها و نشانه‌ها و

معنای مشترک جهانی آن‌ها به درک و دریافت جدیدی از این ظروف و به طور کلی هنر این دوره رسید و ادعایی فراتر از آن ندارد؛ و این فقط گام کوچکی است برای دستیابی به تفسیری جدید از آثار این دوره؛ دوره‌ای که دریافت و شناخت ما از آن تنها محدود به یانته‌های باستان‌شناسی و متون برجای‌مانده از این دوران است. از این روی، باید از آنچه در اختیار داریم بیشترین بهره را ببریم تا در تارشرر ثبت تاریخ هنر گامی جدید برداریم.

و در پایان، بزم است یفزایم که برای به ثمر رسیدن این پژوهش همکار و دوست ارجمند، عزیزم سرکار خانم دکتر صبا لطیف‌پور بخشی از مطالعات کتابخانه‌ای را به انجام رسانیدند که جا دارد از ایشان سپاسگزاری کنم و نیز برای ترویج و انتشار این اثر مرهون الطاف همکار ارجمندم سرکار خانم پوران زبالی هستم که متن را به دقت مطالعه نمودند و کمی و کاسمی آن را تذکر دادند و همچنین سپاسدار پژوهشکده هنر هستم که امکان انجام این پژوهش و نیز انتشار آن را فراهم نموده‌اند. بدیهی است که حواص کار به عهده نگارنده این سطور است.

ندا اخوان‌اقدم

تهران؛ واپسین روز خزان سال یک‌هزار و سیصد و نود و پنج

مقدمه

تعریف نماد

نماد در تعریف ماده چیزی است که به جای چیز دیگر به کار می‌رود و نشانه آن است. این امر آن دلالت دارد. در طی دویست سال گذشته، واژه «سمبل» یا «نماد» در هزاران متن معتبر علمی، فلسفی، زبان‌شناسی، و زیبایی‌شناسی به کار رفته و سی متفاوت به کار رفته است. برای پرهیز از ابهام‌آفرینی کاربرد این واژه، هر نویسنده پیش از به کار بردن آن، تعریف خود را از آن به دست می‌دهد. در ادامه برخی تعاریف معمول از نماد ذکر می‌شود.

تعاریف‌ها و تحلیل‌هایی که از ماهیت نماد و نمادگرایی ارائه شده بسیار است. از دیدگاه کوماراسوامی^۱، نماد عبارت است از هنر

۱. Ananda Coomaraswamy (۱۸۷۷-۱۹۴۷م)، فیلسوف، مورخ، و محقق

هندی در زمینه فلسفه هنر

اندیشیدن در تصویرها؛ هنری که انسان عصر جدید آن را گم کرده است. این فقدان، که بیشتر در سیمصد سال اخیر اتفاق افتاده است، آن گونه که انسان شناسی و روان کاوی نشان می دهد، فقط دربارۀ خودآگاه انسان است و به ناخودآگاه - که امروزه درست برعکس، شاید، بیش از حد معمول موضوعات نمادین بر او بار شده - ارتباط ندارد. دی یل^۱ نماد را ابزار دقیق و صیقل یافته زبان می داند که جوهره آن تطابقی است که جهان درونی در تقابل با جهان بیرونی - رد. مارک. سونیه^۲ بر آن است که نماد بیانی ترکیب یافته از دانشی شگفت انگیز است که انسان امروزم آن را از یاد برده است و اکنون نمادها هر آنچه بوده، نخواهد بود به ما می نمایانند. سونیه به نمادها نقشی آموزشی نسبت می دهد و می گوید: نمادها در ساختار ذاتی خود مدرکاتی بی زه ناتمام؛ هر چند از جهات دیگر جزو عناصر فرهنگی یا گونه های شخصی به شمار می آیند. نماد پیوند میان آفریده و آفریدگان را به ما می نمایاند. دیل لوبل^۳ بر آن است که هر آنچه آفریده شده بازتابی از کمالات انسانی و نشانه ای

۱. Pail Diel (۱۸۹۳-۱۹۷۲م) نویسنده فرانسوی

2. Marc Saunier

3. Jules le Bele

طبیعی و قابل درک از حقیقتی متعالی است. از این رو، می‌توان آن را پژواکی از فرضیه پالین^۱ شمرد: «دیدن نادیدنی‌ها از طریق دیدنی‌ها» و نیز ادعای سالوست^۲ مبتنی بر اینکه «جهان یک شیء نمادین است».

ارنست فیرم^۳ به سه گونه نماد با درجه‌های مختلف اعتقاد دارد: قراردادی؛ تصادفی؛ و جهانی. گونه اول دربرگیرنده پذیرش ساده پیوندهای مذوم عاری از مضامین طبیعی است، مانند نشانه‌های مورد استفاده در حسابداری و ریاضیات؛ گونه دوم برگرفته از وضعیت‌های موقتی و ارتباطات تباط‌هایی است که از طریق تماس‌های تصادفی پدید آمده است؛ گونه سوم، که گونه مورد بحث است، چنین تعریف شده است: رابطه درونی میان نماد و آنچه می‌نمایاند (سرلو، ۱۳۸۸: ۴۲ - ۴۶).

پیرس^۴ نماد را یکی از انواع سه‌گانه نشانه می‌داند. به گمان او،

1. Pauline

۲. Sallust (۸۶-۳۵ پ م)، مورخ و سیاستمدار رومی

۳. Erich Fromm (۱۹۰۰-۱۹۸۰ م)، روان‌کاو و فیلسوف اجتماعی آمریکایی آلمانی‌تبار و از برجسته‌ترین نمایندگان مکتب روان‌شناسی امانیستی

۴. Charles Sanders Peirce (۱۸۳۹-۱۹۱۴ م)، فیلسوف، منطق‌دان، و ریاضی‌دان آمریکایی و از بنیان‌گذاران نشانه‌شناسی

هرگاه از راه قراردادی نسبت مورد تأویلی، موضوع، و مبنای نشانه روشن شود یا، به بیان دیگر، قراردادی^۱ دال را با مدلول یکی کند با نماد سر و کار داریم (احمدی، ۱۳۷۱: ۴۱). البته، گفته می‌شود که در نمادها دال مشابه مدلول نیست، بلکه بر اساس رابطه‌ای دابخواهی یا کاملاً قراردادی بر مدلول دلالت می‌کند. به عبارت دیگر، این رابطه را باید آموخت. از جمله نشانه‌های نمادین می‌توان به زبان، نم علامت‌های رمزی مرس، چراغ‌های راهنمایی، و غیره اشاره کرد (سجودی، ۱۳۸۲: ۳۱).

برای جلوگیری از اختلاط معنا میان نماد و مفاهیم مشابه دیگر که گاهی به اشتباه معادل نماد در نظر گرفته می‌شوند در اینجا لازم است تعریفی برای برخی از این اصطلاحات ارائه شود:

نشان^۱: تصویری ملموس و عینی است که به طور قراردادی برای نمود یک اندیشه یا موجودیت مادی یا اخلاقی در نظر گرفته می‌شود؛ مثال: پرچم نشان کشور و نشان افتخار و بزرگی است.

مظهر^۲: واقعیت یا تصویری است برای دادن مدلولی مشخص از یک کلیت؛ مثال: ترازو مظهر عدالت است.

1. emblem
2. attribute